

DEVYNIAMISLIS, arba KURKLIO ISTORIJA

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – etnozoologinė kurklio (*Grylotalpa grylotalpa*) apibrėžtis.

Darbo tikslas – atskleisti su kurkliu siejamas mitines reikšmes, iškelti prielaidas dėl jų kilmės ir nurodyti sąsajas su kitais etnozoologijos ir etnomedicinos aspektais.

Tyrimo metodai – analitinis, semiotinis, lyginamasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: etnozoologija, etnoentomologija, etnomedicina, kurkllys, kurmis.

Lietuvių mitologijos tyrimai apima ne vieną etnozoologinį aspektą, itin daug dėmesio skirta su mitais ir ritualais susijusiems gyvūnams, kaip antai šernui, vilkui, ožiui, žalčiams, bitėms ir t. t. Vis dėlto nemaža yra baltų dėmių, ypač nuošalyje yra likęs lietuviškas drugių, žiogų ir vabalų pasaulis, gyvuojantis pagal savo dėsnius ir, deja, stokojantis ne tik tyrinėtojų, bet ir tautosakos rinkėjų dėmesio. Šio mikropasaulio liaudiškos sampratos tyrimai sudaro atskirą etnoentomologijos sritį. Etnoentomologijos objektas yra vabzdžių savybės ir elgesys žvelgiant iš kultūrinės perspektyvos, jų naudojimas gydymui, maistui, meteorologinėms prognozėms, ritualuose, mituose, folklore ir kitur, čia taip pat įeina liaudiška vabzdžių nomenklatūra – jų pavadinimai, skirstymas į rūšis, tarpusavio giminystė ir t. t. Klasikinis vabzdžių nomenklatūros antropologinio pobūdžio tyrimų pavyzdys yra Leland C. Wyman ir Flora L. Bailey studija *Navaho indėnų etnoentomologija* (Wyman, Bailey 1965). Joje yra 381 vabzdžio pavadinimas navaho indėnų kalba, pateikta vabzdžių biologinė identifikacija ir antropologiniai duomenys. Iš naujausių etnoentomologijos darbų minėtinas Eraldo

Kurkllys (Krakių k., Mažeikių r.)
Algirdo Vilko nuotrauka, 2008

M. Costa Neto *Etnoentomologijos vadovas* (Costa Neto 2006).

Šis straipsnis yra skirtas vienam lietuvių etnoentomologijos fragmentui. Jo herojus yra žemėje gyvenantis vabzdys, vadinamas *kurkliu* (*Grylotalpa grylotalpa*). Duomenų apie jį, deja, nėra daug, šykštūs ir šaltiniai. Nors kurklio lokalinių pavadinimų,

pavienių tikėjimų ir kurklio zoologinės elgsenos apibūdinimų šiek tiek skelbta *Lietuvių kalbos žodyno* tomuose ir jo elektroninėje versijoje (toliau – LKŽe), taip pat Jurgio Elisono *Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje* (EIMKF 32), tačiau didesnę tiriamų tikėjimų dalį sudaro rankraštiniai šaltiniai ir lauko tyrimų duomenys. Tai daugiausia šilų Dzūkijoje užrašyta tautosakos medžiaga. Dalį jos man pačiai pavyko užrašyti Merkinėje 2001 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ekspedicijoje, kolegės Vitos Ivanauskaitės surengtoje pagal projektą „Merkinės gamtinis ir kultūrinis paveldas: Vertė ir kontekstas“. Šioje ekspedicijoje pirmą sykį teko išgirsti apie kurklį – vabzdį *devyniamislį*. Rengiant straipsnį, negausią kurklio bylą pavyko papildyti 2008 metų išvykoje į Dzūkijos nacionalinį parką*.

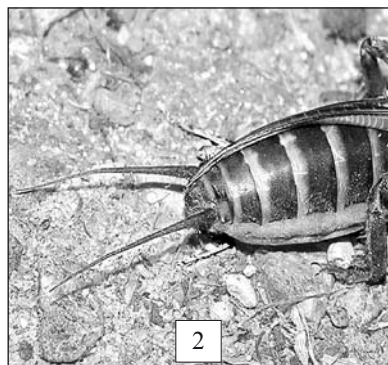
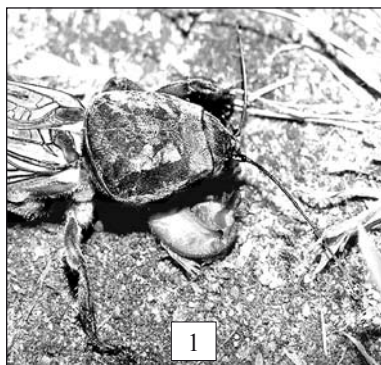
Etnozoologinė apibrėžtis

Kurklys – tai po žeme gyvenantis vabzdys, naktį išlendantis iš savo tunelių į žemės paviršių; jis minta augalais, neretai nugraūžia jaunų daržovių šaknis, gadina bulvių gumbus. Štai kaip kurklį apibrėžia *Vikipedija*:

Kurkliniai (lot. *Gryllotalpidae*, angl. *Mole cricket*, vok. *Maulwurfsgriellen*) – tiesiasparnių (*Orthoptera*) būrio vabzdžių šeima. Vabzdžiai stambūs, su trumpais antsparniais ir ilgais plačiais sparnais. Burnos organai nukreipti į priekį. Priekinės kojos rausiamosios.

Lietuvoje gyvena vienintelė šios šeimos rūšis – paprastasis kurklys (*Gryllotalpa gryllotalpa*) (*Vikipedija*: kurkliniai).

Paprastasis kurklys (lot. *Gryllotalpa gryllotalpa*), kurklinių (*Gryllotalpidae*) šeimos vabzdys, dar vadinamas parpliu, turkliu. Kūnas stambus, 35–55 mm, tamsiai rudas. Galva didelė, apsaugota chitininio šarvo. Kiaušdėties nėra. Cerkai ilgi. Gyvena žemėje rausdamas urvus ir žalodamas požemines augalų dalis. Kenkia daržovėms, šakniavaisiams, daigynams. Dažnas lengvesnėse ir drėgnose dirvose (ten pat: kurklys).

1 – kurklio antenos ir priekinės galūnės; 2 – kurklio cercai

Algirdo Vilko nuotraukos, 2008

* Nuoširdžiai dėkoju kolegei Jurgitai Dambrauskaitei ir Dzūkijos nacionalinio parko Kultūros paveldo skyriaus vedėjai Daliai Blažulionytei, su kuriomis drauge rinkome etnozoologijos ir tautosakos duomenis, taip pat Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bei Dzūkijos nacionalinio parko direktoriams, parėmusiems šią išvyką. Už originalias lietuviško kurklio nuotraukas esu labai dėkinga gamtininkui Algirdui Vilkiui.

Kurklio gyvenimo ciklas
Richardo Lydekkerio piešinys (Lydekker 1879)

Kurklio lietuviško pavadinimo ir jo sinonimų *parplys*, *turklys* kilmė aiškiai susijusi su jo skleidžiamu garsu: drėgnais vasaros vakarais kurkliai kurkia, parpia, turkia, plg.: „Ką čia parpi it parplys prieš lytų?!“ (LKŽe: parplys; Skuodas). Dėl analogiškos nominacijos palyginkime paukščių pavadinimus *kurklelis*, *purplelis* ir *turklys* reikšme „mažasis karvelis“ (*Columba turtur*) ir *karvelis* – paukštis, kurio burkavimas visiems puikiai pažįstamas. Kurklio balsą žmonės gerai žino ir skiria nuo žiogų, svirplių, varlių ir kitų panašių garsų, plg.: „Čia ne varlės kurkia, čia kurkliai“ (LKŽe: kurklys; Dusetos); „Parplys su uostais, kroka kaip svirplys“ (LKŽe: parplys; Ramučiai); „Parplys parpia – bus lytaus“ (LKŽe: parplys; Barstyčiai). Kaip matyti iš *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktų pavyzdžių, *Gryllotalpa gryllotalpa* kurkliu vadinamas aukštaičių, parpliu – žemaičių, o turkliu – dzūkų (Dzūkijoje jis dar vadinamas ir *kařtu*, LKŽe: kartas).

Kaip tik dzūkiškas variantas atrodo esantis pats mitiškiausias, tačiau ne dėl garsinės išraiškos ir ne dėl meteorologinių prognozių (Dzūkijoje į jo skleidžiamus garsus mažai kas kreipia dėmesį; bent jau straipsnio autorės kalbinti dzūkai turklio kurkimo visai nežinojo), o dėl jo eufemistinio pavadinimo ir su tuo susijusių tikėjimų – šis vabzdys vadinamas *devyniamisliu*: „Jį vadina devyniamisliu, ba jis turi tiek mislių, o devintoji mislis pavojingiausia“ (LTR 374d/1984-52); „Kurklys, arba devyniamislis, devynias misles mislija ir tuo metu žmogui įkanda. Tuo metu jo įkastas žmogus turi mirti – niekas negali jo išgelbėti“ (EIMKF, nr. 192).

Taigi turime reikalą su nuodingu vabzdžiu, kurio įkandimas žmogui yra labai pavojingas. Tai savotiškas lietuviškas skorpiono atitikmuo – neatsitiktinai lietuvių senojoje raštijoje ir lietuvių kalbos žodynuose vietoj tarptautinio *skorpiono* rinktasi *kurklys*; pavyzdžiui, Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymų* skorpionas apibūdinamas taip: „Kurklys turi apypenus uodegoj: kad įkerta, žmogus veikia miršta nuog to“ (LKŽe: kurklys). Pilypo Ruigio *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (1747) skorpionas vadinamas *parpliu*; tą patį žodį skorpionui pavadinti vartojo ir Laurynas Ivinskis (LKŽe: parplys).

Yra ir daugiau gyvių, su kuriais kurklys labai glaudžiai siejamas. Vizualiniu aspektu dėl labai išvystytų priekinių galūnių, kuriomis jis rausia žemę, kurklys lygina-

mas su vėžiu, plg.: „Vabzdys kai vėžys“ (LTR 374d/1984-52); „Jis [turklys – *D. V.*] toks nei vėžys“ (LTRF cd 191-7). Ir kalbant apie vėžį, jis kartais gretinamas su kurkliu: „Ale tokį turklį (apie vėžį) valgyt!“ (LKŽe: kurklys). Latviai kurklį vadina tiesiog vėžiu: *zemes vēzis* (Mīlenbachs 1929–1932: 574; taip pat plg. vok. *Erdkrebs*). Analogišką pavadinimą žino ir slavai, plg. rusų *земляной рак*, ukrainiečių *рачок, рак, рак земляний*, bulgarų *див рак, рачец* (Гура 1997: 521).

Dar vienas reikšmingas ryšys sieja kurklį su kurmiu: abu šie gyvūnai gyvena žemėje ir rausia tunelius. Kaip matysime vėliau, jų ryšys remiasi ne tik biologiniu panašumu, bet ir analogiškomis etnomedicininėmis funkcijomis. Kurklio sąsajas su kurmiu rodo ir jo lotyniškas pavadinimas bei sekimai Europos kalbose: lot. *Gryllotalpa* kilęs iš *gryllus* „svirplys“ ir *talpa* „kurmis“; plg. anglų *mole cricket*, vokiečių *Maulwurfsgrylle*. Kurmiu (*кром*) kurklys vadinamas ir Palenkėje (ten pat).

Devynios mintys: skaičius ir procesas

Išskirtinis kurklio („devyniamislio“) bruožas vabzdžių pasaulyje yra ilgas ir lėtas mąstymo procesas – *devynios mintys*, o šio mąstymo atomazga – įkandimas gali būti žmogui mirtinas: „Turklys, sako, devynias mislias mislina, o dešimtų jau [kanda]. Gali būc net iki mirtino įkandimo“ (LTRF cd 188-02); „Devynis kartus gal jisai pagalvoja, o dešimtų jau kanda. Bet <...> atseit gali būt jo įkandimas ir mirtinas. Bet jisai devynis kartus galvoja. Tai jis labai retai įkanda, arba neįkanda“ (LTR 7043/149). Pikti ketinimai yra viena svarbiausių kurklio kultūrinių reikšmių, plg. priežodį „Nežinia, ką tu cia mislini, kap kartas“ (LTR 7043/149). Tačiau dėl lėto mąstymo devyniamisliui retai pavyksta įkasti, plg.: „Tai, skaito, jei jis inkųstų, tai žmogus numirtų. <...> Jis mislina – žmogaus inkųst, dar ko nori. Eina jo devynios mislis, ir jis neinkanda [t. y. nespėja įkasti – *D. V.*]“ (LTR 7043/91); „Jis greitai neinkanda, paki jis devynias mislias sugalvoja. O šitaip sako“ (LTRF cd 193-8).

Kartais manoma, kad devynios mintys – tai tiesiog laiko tarpas, per kurį ne kurklys, o pats žmogus spėja sumąstyti devynias mintis: „Tas turklys – jei kolai sumislysi dešimc kokių mislių, ir jis tave inkųs, ir miršči. Tas britkus turklys. <...> Reikia sumislint dešimc – kokių ar pavadinimų, ar kų tį, ir jei jis tavi kirs, ir, sako, [mirsi]“ (LTRF cd 190-7).

Mintys – kurklio ar žmogaus – suvokiamos kaip tam tikras *kartojimas*, plg.: „Jisai [kurklys] devynis kartus galvoja“ (LTR 7043/149). Kita vertus, devynios mintys rodo proceso *intensyvėjimą*: „Jį vadina devyniamisliu, ba jis turi tiek mislių, o devintoji mislis pavojingiausia“ (LTR 374d/1984-52). Intensyvėjantis procesas gali būti išštas net į metų ciklą: „Jei kurklys išgyvena septynis metus, tai darosi nuodingas ir jei tuo metu įkanda, tai žmogus nebepagyja“ (EIMKF 32, nr. 193). Kurklį čia galima palyginti su gyvate, kuri išlenda iš žemės tik kartą per metus arba kas septynerius metus, ir kuri yra labai galinga, o jos įkandimas mirtinas; tokios gyvatės ir užkalbėti negalima, nes, pasak užkalbėtojo Adolfo Navicko iš Balninkų apylinkės, „ana nebeklausa tava nei keiksmą“ (Balkutė 2003: 195).

Kurklio-devyniamislio elgesį („maštymą“) įrašius į kultūrinę perspektyvą, išryškėja paralelė su magišku elgesiu: 1) maginis kartojimas tris, devynis arba triskart devynis kartus yra būdinga užkalbėjimų priemonė; 2) intensyvėjantis procesas lemia kenkiamosios galios sustiprėjimą.

Kurklys lygintinas su gyvate ir kai kuriais kitais aspektais, pavyzdžiui, jis, kaip ir gyvatė, laikomas nuodingu, žudančiu padaru: „Jis yra, žinokit, ir nuodingas. <...> Gali ir numirt žmogus“ (LTRF cd 191-7). Kurklio įkandimas prilyginamas beveik gyvatės įkandimui: „Jau jis inkanda nelyginanc kap toji gyvatė“ (LTRF cd 190-7). Sakoma, kad, pamačius kurklį, būtina jį užmušti; panašiai elgiamasi su gyvate, tačiau jos mušimas yra aiškiai motyvuotas: „Jei užmuši septynias gyvates, tai tau bus atleistos nuodėmės“ (EIMKR 109); „Jei kas, sutikęs gyvatę, jos neužmuša, tai tam devynias dienas nešviečia saulė“ (EIMKR 108). Lužitėnų folklore tokie pat tikėjimai siejami su kurkliu – manoma, kad užmušusiam kurklį atleidžiamos devynios nuodėmės (Гыпа 2004: 211).

Kartais kurklys, kaip ir kiti nuodų turintys padarai, laikomas nuodingu tam tikrą laikotarpį, antai sakoma, kad „turklio įkandimas tik ik švento Jono žmogui kenkia“ (LKŽe: turklys; Lukšiai). Taip pat kinta ir gyvatės nuodų kokybė, pavyzdžiui: „Jei nori, kad kūnas nebijotų gyvatės įkandimo, tai prieš šventą Joną sugauk gyvatę, įkišk ją butelin, pilnan degtinės, palaikęs degtinėj gyvatę 1½–2 mėn., gyvatę išimk, o degtinės išgerk“ (EIMKR 122). Palyginkime ir labai populiarią manymą, kad stipriausius nuodus turinti „morčinė“ gyvatė, t. y. anksti pavasarį išlindusi iš žemės. „Užtatai ir sakoma: „Įgėlė, kaip morčinė gyvatė“ (EIMKR 112). Svarbu, kad gyvatė būtų pagauta iki gegutei pradendant kukuoti (plg.: „neužkukuota gyvatė – vaistas nuo pasiutimo. Gydo ja ir kitas, pav., arklių ir karvių ligas“, EIMKR 124). Taip pat ir gegužinis kurklys yra naudingas, plg.: „Aš tai girdėjau, kad gegužės mėnesį užmušk turklį atagalium ranku, jau tadu jis, sako, yra pamačnas“ (LTRF cd 189-7).

Tačiau ar kurklys iš tiesų turi nuodų? Entomologų teigimu, šis vabzdys yra visiškai nepavojingas, negalintis nei kąsti, nei gelti (Mole cricket 2005). Tik suspaustas jis gali grybštelėti odą savo žabtais.

Tada kodėl kurklys laikomas tokiu nuodingu, kad nuo jo galima net mirti? Ar etnozologija, paremta gyvūnų elgsenos stebėjimais ir kartais ypač giliomis gamtinių ir mitinių ryšių išvalgomis, gali taip ryškiai prasilenkti su objektyviais duomenimis ir pateikti absoliučiai mitinį įsivaizdavimą, atitrūkusį nuo natūraliosios zoologijos?

Atsakymo reikėtų ieškoti ne tiek kurklio biologijoje, kiek pačiame jo kontakto su žmogumi procese. Kurkliai žmonių paprastai randami darže ar bulvių lauke, jie išverčiami iš žemės ariant ar kasant. Šliauždamas požeminiiais tuneliais, liedsdamasis su žeme ir maitindamasis žemėje gyvenančiais bestuburiais, šis vabzdys savo žabtuose gali nešioti infekciją sukeliančias bacilas *Clostridium tetani* (jų būna mėšlu tręšiamame dirvožemyje). Šios bacilos gamina labai stiprias toksines medžiagas ir patekusios į žaizdą sukelia stabligę (Tirmanis 2004). Kadangi staigiai suspaustas kurklys gali ir įkąsti, iš jo žabtų patekusios bacilos žaizdoje gali sukelti infekciją.

Stabligė (*Tetanus*) – baisi liga; prasidedanti žaizdų infekcija, pasireiškianti stipria organizmo intoksikacija ir raumenų traukuliais, ji iki vakcinacijos eros kone visada pasibaigdavo mirtimi. Net ir dabar Lietuvoje per metus vidutiniškai suserga keturi–šeši žmonės, o pasauliniu mastu stabligės aukų būna iki 200–300 tūkstančių per metus (Stabligė 2005).

Kita vertus, galbūt kurklio įkandimas gali sukelti ir kitos rūšies infekcijas, pasireiškiančias vietiniu uždegimu, plg.: „Kartas įkirto basą koją, ir dabar suka karį (votį)“ (LKŽe: kartas; Nemunaitis).

Taigi nors pats kurklys biologiniu požiūriu yra nenuodingas padaras, tačiau jo įkandimas gali sukelti gyvybei pavojingą infekciją. Greičiausiai dėl to ir manoma, kad kurklys – piktas devyniamislis vabzdys, mąstantis, kaip numarinti žmogų, – yra ligos ir net mirties nešėjas.

Neigiamas kurklio vertinimas nėra vien lietuviškas reiškinys. Lenkai taip pat mano, kad kurklys yra nuodingas ir nuo jo įkandimo žmogus miršta; jeigu kurklį užmintum basa koja, jinai nudžiūtų; jei ant kūno patektų kurklio šlapimo, ta vieta imtų pūti. Taip pat tikima, kad jo negalima užmušti, nes kiti kurkliai už tai ims keršyti (Typa 2004: 211).

Kurklys ir gydymas

Po viso to, kas pasakyta apie mirtiną pavojų, kurį sukelia kurklio įkandimas, vis dėlto vertėtų pasvarstyti ir gydymo galimybes. Mat yra viena kone stebuklinga gydymo priemonė – *auksas*:

O jis, sako, jei jau inkanda, tai niekas jo, jau *nug jo vaistų nėra. Cik auksas* [čia ir kitur tekstuose išskirta mano – D. V.]. Kap aš prismenu, kap mano mama turėjo pinigėlių. Inkando cia vienų bernų. Sako: „Ganiau arklį ir užmigau, ir inkando.“ Ir iščinę baisiai. Ir sako visi, kad bus turklio inkūsta. Sako: „Žiūrėk, jei jo inkūsta, tai iškart suprasi.“ Sako, vedzoi vedzoi po tų vietų, cik davedė, kur jo inkūsta, – prilipo tas pinigėlis! Ir jis dar labiau apcino, apaugo. Paskui kap atslūgo... Ir jis aprišo, ka nepamestų to pinigėlio, paskui jau, kap atslūgo ranka, ir nukrito tas pinigas. Ir nereikia nei vaistų, nei daktaro (LTRF cd 187-02).

Tai, sako, devynias mislis misna, o po tų devynių jau inkanda. Ir jei jau įkanda, tai... tai atseit, kad *jau tik auksiniu pinigų išgydo* tų jo įkandimų. <...> inkando, tai pridėsi jau tų pinigėlių (auksinį reikia kad būt, o gal ir žiedą kas dar). Pridėsi, jis net tiesiog inauga, ir jau tik paskui, kap tas viskas praeina, ir atpuola tas pinigėlis. <...> *Tai niekas taip nepadės, jeigu tik auksiniu daiktu* (LTRF cd 188-02).

Ale jis kap inkanda, tai ir gali mirc. *Žiedu auksiniu išsigydo, auksu* (LTRF cd 188-15).

Tau gal pasakojo Dalia, jos mamai buvo inkandį [kartas – D. V.]. Tai *auksinį tį kap pinigų uždėjo, ir prilipo tas pinigas*. Pinigų užsidėjo (LTRF cd 193-8).

Kodėl auksas mažina tinimą ir infekciją, medicininio požiūriu turėtų atsakyti medikai, o mums yra svarbu įrašyti šį gydymo būdą į bendrą etnomedicininę perspektyvą, kurios koherentiški principai remiasi tam tikrais pasaulio elementų ir augalų bei gyvūnų bendrųjų santykiais. Pavyzdžiui, gydant *rožę* (odos infekciją, pasireiškiančią ryškiai raudona dėme, skausmu, tinimu ir karščiavimu), naudojami tamsios spal-

vos daiktai – ant žaizdos dedama juoda vilna arba mėlynos spalvos popierius; tai prilygsta ugnies, sukeliančios rožę, gesinimui žeme (Vaitkevičienė 2001: 41). Tuo tarpu kurklio atveju matome priešingą reiškinį – gydoma auksu, kuris yra viena iš ryškiausių mitinių ugnies formų (ten pat: 53). Kurklys yra chtoniškas vabzdys – jis gyvena žemėje ir net jo pernešamos infekcijos pobūdis susijęs su žeme: *Clostridium tetani* glūdi dirvožemyje. Dėl to šiai „žemės infekcijai“ gydyti imamas priešingas elementas – ugnis. Beje, odos infekcijoms gydyti auksas naudojamas ir kitose kultūrose, pavyzdžiui, Italijos albanai auksu gydo odos ligą, vadinamą *risibola*, – tam tikslui prie odos irgi pridėdama auksinė moneta (Pieronì [ir kt.] 2002: 238).

Tačiau etnomedicinos požiūriu yra svarbus ne tik kurklio įkandimo gydymas, bet ir šio vabzdžio įnašas į etnomediciną. Nepaisant mirtino pavojaus, kurį jis kelia, o tiksliau – kaip tik dėl to (nes kiekvienas nuodas yra ir nuo ko nors vaistas), kurklys turi išskirtinę reikšmę. Jis naudojamas dvejopai: 1) elementariai, kaip liaudies medicinos priemonė, vaistas, geriamas nuo tam tikrų ligų; 2) kaip magiškas gyvūnas, galintis suteikti gydomųjų galių.

Pirmasis atvejis nėra kuo nors išskirtinis, nes liaudies medicinoje ir veterinarijoje kaip vaistai gali būti vartojami įvairiausi gyvūnai ar jų kūno dalys, pradedant nuo barsuko taukų ar šuns mėšlo ir baigiant vėžio girnele. Džiovinto kurklio milteliai ar spiritinis antpilas buvo laikomas vidiniam vartojimui tinkamu vaistu, plg.:

Parplį apipilia degtine arba spiritu ir duoda gerti *nuo gumbo* (EIMKF 32, nr. 195; Žarėnai).

Turklys tinkas ir *nuo gyvatės įkandimo* (LKŽe: turklys; Seirijai).

Patį vabzdį, muštą ar šiaip sugautą, išdžiovina ir, *apsirgus arkliui vancoku*, sutrina ir duoda jo arkliui gert (LTR 374d/1984-52).

Sakydavo anksčiau, jei pilvų sopa, tai *vančočius užaina arkliu*. Taigi daktaro tai anksčiau nebuvo, tai reikėjo paciem gydyc. Tai turklį duodavo nug šito (LTRF cd 187-02).

Kurklys kaip vidinis vaistas buvo vartojamas ir latvių – spiritiniu kurklio antpilu gydoma nuo drugio (LTT 6069), epilepsijos (LTT 15422), įkepus į duoną, duodama gyvuliams, kad jie nesirgtų (LTT 17920). Vienas iš lietuviškų pavyzdžių rodo, kad kurklys vartojamas kaip priešnuodis nuo gyvatės įkandimo (remiantis homeopatinio principu: vieni nuodai gydo kitus nuodus); latvių duomenys pabrėžia „krečiančias“ (sukeliančias drebulį) ligas – drugį, epilepsiją; plg. taip pat stabligės požymius – traukulius. Nuo epilepsijos kurkliu gydė ir serbai: tam reikalui kurklį užmušdavo ant nejudančio akmens, įdėdavo į vandenį ir tuo vandeniu girdė sergantį vaiką (Гыпа 2004: 211). Arkliams dėl sveikatos kurklys buvo duodamas baltarusių bei rusų: juodos spalvos kurklį sušerdavo juodam arkliui, rudesnį – bėram, o blyškiai gelsvą – palvam (ten pat).

Lietuvoje, kaip matėme iš pirmiau pateiktų pavyzdžių, irgi turime duomenų apie arklių gydymą kurkliu, ypač jei arklys serga *vansočiumi* (vidurių liga); tam reikia plika ranka užmušti kurklį, o paskui ta ranka paliesti gyvulį. Tačiau su šios ligos gydymo būdais išeiname iš liaudies farmacijos srities ir priartėjame prie magijos.

„Pamačlyva“ ranka

Kurklio užmušimas – tai maginis veiksmas, kurio metu kurklys mušamas plika ranka, ir ne paprastai, o atbulai („atgalia ranka“), t. y. ne delnu, o viršumi:

Ir mušdavo, ir ne tep kap koku kojū, bet reikėdavo atagaliu ranku jis užmušė. <...> Tai, būdavo, atagaliu ranku kliukt kliukt, va šitep (LTRF cd 188-02).

Kaip maginė procedūra, kurklio užmušimas gali būti ir griežčiau reglamentuojamas, pavyzdžiui, reikia mušt dešine ranka ir užmušt pirmu kirčiu:

Sako, kas jį dešine ranka (ne delnu, o viršu, t. y. kita puse) iš pirmo kirčio užmuša, tai tada to žmogaus dešinioji ranka yra kaip vaistas (LTR 374d/1984-52).

Kurklio mušimas atgalia ranka primena kitas magines gydymo procedūras, pavyzdžiui, užkalbant nuo skarlatinės, reikia „ligonies atamatos sudėt nuavėtan batan ir, nunešus gretimo kaimo nuolabastin, atapakalia ranka sviest: „Ryj, velne Judošiau!“ (LUŠ 844). Gydant grižą, reikia šluotos raišteliu aprišti skaudamą vietą, „o šluotą atgalia ranka vėl tan pačian daiktan padėti“ (LUŠ 1289). Darymas ko nors atgalia (atbula, atvirksčia) ranka reiškia veiksmą *į išorę, nuo savęs* – tokiu veiksmu siekiama atsikratyti ligos ar kokio kito dalyko, pavyzdžiui, atžagaria ranka meta siūlą, kad pranyktų karpos (LUŠ 741), atgalia ranka meta akmenis į kluono kampus, kad pelės graužų juos, o ne grūdus (LUŠ 1618). Panaši reikšmė skiriama ir išvirksčiam drabužiui – sakoma, kad „išvirksčiais marškiniais dėvint, neapgauna raganos“ (LKŽe: išvirksčias). Duodamas koki daiktą atgalia ranka gali pakenkti ėmėjui, toks veiksmas net gali kelti religinį įtarumą, plg. posakį „Tiktai tada žegnokis, kai duoda atgalia [ranka]“ (LPPE); taip pat sakoma, kad „atgalia ranka tik ragana žegnojas“ (LPPE). Taigi kurklio mušimas atgalia ranka yra savotiškas jo nukenkšminimas, o kartu ir veiksmo sustiprinimas, jį paverčiant magine procedūra (plg., kurklio kitaip neužmuši, tik atgalia ranka).

Mušant kurklį gali būti siekiama įvairių tikslų, pavyzdžiui, manoma, kad „kas atgaliu ranku užmuša turklį, tai tam nekenkia jo įkandimas“ (LTR 610(92)). Arba tam, kuris užmuš kurklį, neskaudės rankos:

– *Tai dėl ko reikia mušt, jeigu pamatai?*

– Tai kad rankos nesopėt! Užmuši, ir nesopės (LTRF cd 187-02).

Tačiau svarbiausias tikslas, kurio siekiama mušant kurklį, – gydomosios galios. Šiuo veiksmu galima įgyti „pamačną ranką“:

Ir dar seniau sakydavo: „Reikia turklys atgaliu ranku užmušė, tai kap arkliu muša vančočius, tai tadu pamačna ranka nog vančočio.“ O tas vančočius, tai kap pilvų sopa arkliu, tai „vančočius“ vadė. Čia senoviška viskas. Sako, reikia turklys užmušt atbulu ranku, tai jau padės nog to vančočio.

– *O kaip daro su ta ranka?*

Paglosto, sako, pamačna. Ar tį padeda, ar nepadeda, man neteko, aš i nebandiau, ale taip sakydavo seniau. Apžiūro turklį, sako: „Davai užmušk atgaliu ranku, tai bus ranka pamačna nog vančočio“ (LTRF cd 191-7).

Kad tai yra maginė procedūra, rodo ir įvairūs jos sustiprinimai, pavyzdžiui, kartais teigiama, kad reikia užmušti „trejus devynerius“ kurklius (plg. standartinį užkalbėjimą kartojimą 3×9 kartus):

Kartas reikia užmuš[t] atagaliu ranku. Jei kas užmušt trejis devynelis atagaliu ranku kartus, toj ranka pamačna karvėm, susirgusiom tokiu ligu, vadinamu „pelėm“ (LTR 725/213).

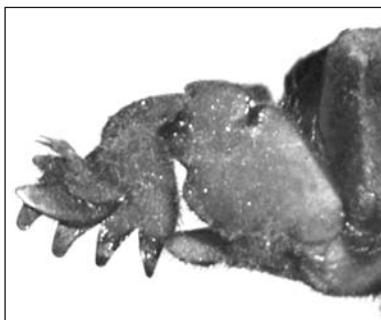
Įdomu, kad tipologiškai artimas maginis elgesys aptinkamas ir kitame kontekste – kalbant apie kurmį; pavyzdžiui, sakoma, kad „jeigu sugavai kurmį, padėk jį ant delno ir lauk, kol jis nugaiš: ranka bus „pamačlyva“ (EIMKF, nr. 2510); arba ranka bus „pamačlyva“ nuo *pelių* ligos (EIMKF, nr. 2545); „Kai kurmio kraujas apšlakstys žmogaus rankas, tai tasai žmogus gali išgydyti kiekvieną sutinusių žmogų“ (EIMKF, nr. 2539).

Ir kurkliai, ir kurmio atveju yra svarbus šis momentas: gyvūnas turi būti užmuštas ranka, tada ji tampa „pamačna“, arba „pamačlyva“ (LKŽe: pamačlyva), t. y. įgyja tam tikrų gydomųjų galių. Kodėl pasirenkami kaip tik šie gyvūnai?

Kurklys ir kurtis turi tam tikrų bendrų bruožų: viena vertus, abu jie gyvena žemėje ir rausia urvus, kuriuose suka lizdą ir dauginasi. Kita vertus, yra viena svarbi išvaizdos detalė: tiek kurtis, tiek kurklys rausia tunelius priekinėmis kojelėmis, kurios yra gerai išvystytos ir primena ranką. Kurmio priekinės letenėlės yra panašios

Kurmio „ranka“
Foto Nova 2005 (WM)

Kurkliai letenėlė
Foto Jiří Berkovec 2005 (WM)

į žmogaus rankas labiau nei kokio kito gyvūno; kurkliai priekinės galūnės primena kastuvėlius, tačiau jose irgi galima įžiūrėti pirštukus primenančius atsikišimus. Dėl to atrodo, jog kaip tik panašumas tarp žmogaus plaštakos ir šių gyvūnų priekinių kojų lemia, kad ranka užmuštas kurtis ir kurklys padaro žmogaus ranką „pamačlyvą“, t. y. šį veiksmą galima interpretuoti kaip simbolinį kitos rankos galių įgijimą ar perėmimą. Tai viena iš svarbių lietuvių etnomedicinos realiųjų; pavyzdžiui, apie dingusią ligą arba skausmą sakoma, kad juos *kaip ranka atėmė (nuėmė)* (LKŽe: ranka), plg.: „Kaip ranka sopstą ataėmė“ (Molėtai); „Visas ligas kaip ranka nuims“ (Salakas). Apie žiniuonį, užkalbėtoją sakoma, kad jis *devynias rankas turi* (LKŽe: ranka): „Kastulis devynias rankas turėjo, nuo visų gyvačių kirtimo ažužadėdavo“ (Tauragnai); „Gal tau devynios rankos, kad taip tropniai gydai“ (Tauragnai). Skaičius *devyni* šiuo atveju irgi neatsitiktinis, jis pasitaiko ir kitose gydymo srityse, pavyzdžiui, gydant vaistingaisiais augalais: sakoma, kad jonažolė gydo nuo devynių arba devyniasdešimt devynių ligų;

vaistinė tūbė (*Verbascum*) vadinama *devynjėge* (*devynspėke*, *devynmace*, *devyniasyliu*, LKŽe). Kalbant apie katės ir šuns skirtumus, pastebima, kad „ant katės liežuviu yra septyni nuodai, ant šuns – septyni vaistai“ (LTR 52/2).

Grįžtant prie rankų gydymosi galios, pažymėtina, kad, gydant užkalbėjimais, neretai rankomis buvo atliekami tam tikri judesiai, primenantys vėdavimą, glostymą. Užmušus kurklį, taip pat gydoma rankos prisilietimu (labai panašiai kaip ir užmušus kurtį), pgl.: „Susirgus arkliui vancoku, tada tas žmogus arkliui jau delnu per kryžių tris kartus suduoda, ir pereina“ LTR 374d(1984-52). Tai dar sykį paliudija, kad gydomoji galia siejama su ranka, kuri vadinama *pamačlyva ranka* ar *devynios rankos*. Tokiame kontekste nenuostabu, kad kurklio devyniamislio maginis užmušimas yra gydymosi *pamačlyvos* rankos įgijimo būdas.

Laiminga ranka

Kalbėdami apie gydančią ranką, pamažu perėjome nuo kurklio negatyviųjų prie pozityviųjų reikšmių. Yra ir dar vienas maginis kontekstas, kuriame kurklys gali būti vertingas: nors šie vabzdžiai yra daržų kenkėjai, nukandantys jaunos kopūstų ar kitų trapių daržovių daigus, jie gali tapti magine priemone augimui skatinti. Vienas iš retų liudijimų yra šis pasakojimas:

Pas mus viena moteriškė, būdavo, [kai] ganom, tai joj pamatė tų *kartų*, – tokis bjaurus būžys, kur, sako, su devyniom mislėmis, – tai ji atgaliu ranku ir muša. Sakau: „Bobut, – sakau, – ale tai kol tu jį muši?“ [Sako:] „Dar šitu ranku po pilnaciū mėnulio kap pasėsiu linus, tai bus juostom.“

Nu, o mano teta pas mus buvo su vyru dzvylika metų. Tada krikšto tėvas išėjo gegužį, pavasari, ir mėnasia buvo. Atajęs an žmonos sako: „Aikše, – sako, – parodysiu stebuklą, – sako: – vaidenas.“ Kazys jos [tos moteriškės] sūnus vardu buvo. Sako: „Tį, an Kazio to daržo, – sako, – vaiduoklis kokis yra. Nė su baltais baltiniais vėduluoja, vėduluoja.“ Žiūrau, žiūrau – kad toj boba linus sėja! Tį buvo paruoštas laukas, o netoli mūsų rubežius, mes netoli gyvenom. Tai va toki va [dideli linai] užaugo, nė rauc nereikėjo (LTR 7043/89).

Matome visą maginės procedūros aprašymą: *karto* (kurklio) užmušimą atgalia ranka, linų sėjimą naktį, šviečiant mėnulio pilnačiai, apsirengus baltais lininiais marškiniais, ir rezultata – nepaprastai aukštus linus, skirtus juostoms austi. Tai ne vienintelis tekstas, kuriame kalbama apie magišką kurklio ryšį su vegetacija, pgl. tikėjimą, kad, kurklį pergudravus, gali išsipildyti tai, ko trokšti (žemės darbų kontekste tai reiškia derlių ar pan.):

Tai jei radai daržį *kartų*, tai jisai – kol devynias mislis sumislina – nekanda. Bet spēk ir pats sumislyc, ko tau reikia. Ir jei spēsi atgaliu... kol jis dar nesumislino, jei spēsi pirmiau sumislyc ir užmuši jį atgaliu ranku – kirsi tep, kad jis neskelt – tai tau išsipildys. O jei jisai spēs, nu, tai jau laikykis.

– *O tai ką gali sugalvoti?*

– Tai tu sugalvosi – žinoma, gerą galvoji, kad būt derlius... Žemį kasi – taigi derlius, ar sodini, ar ravėji ką, bendrai geras mintis sumislini, tai *kartas* padeda (LTRF cd 193-9).

Šis tekstas įdomus tuo, kad žmogaus mąstymas sinchronizuojamas su devyniamisliu mąstymo procesu: kaip kurklys devynis kartus galvoja, kad žmogus numirtų, ir paskui jo įkąstam žmogui nebėra išsigelbėjimo, taip ir atvirkiščiai: jei žmogus greičiau sumąsto ir kurklį užmuša, tada jau jo mintys ir norai išsipildo.

Abiejuose pirmiau pateiktuose tekstuose pozityviosios reikšmės remiasi ta pačia magine procedūra, kaip ir siekiant įgyti gydančią ranką: kurklys turi būti užmuštas atgalia ranka ir t. t. Atrodo, kad tai, ką mes kalbėjome apie *pamačlyvą ranką*, yra susiję ne tik su etnomedicina, bet ir su lietuviška *geros rankos* samprata apskritai. Šis ir jam artimi frazeologizmai rodo sėkmės sąsają su ranka: turėti *gerą ranką* reiškia sėkmę, plg.: „Mano gera ranka: kur aš sėjau, ten gerai auga“ (LKŽe: ranka). Tą patį reiškia *laiminga ranka*, *lengva ranka*: „Tu, vaikeli, laikyk medelį, tavo lengva ranka, tai greičiau prigis“ (LKŽe: ranka), bei *nesunki ranka*: „Mano ranka nesunki – kiek kiaušių apleidau, tir (tai ir) visi prisimė“ (LKŽe: sunkus). *Sunki ranka* – priešingai, reiškia „be sėkmės“: „Moža ranka sunki tokia jo: išlangvino paršiuką ir neėst“ (VŠŽ 530). *Lengva* ir *sunku* rodo tam tikrą įvykių eigą – ar eisis lengvai, ar sunkiai, t. y. ar gerai, ar blogai seksis. Tačiau kai kuriuose frazeologizmuose yra nusakoma ne kokybė, bet kryptis:

į ranką (rankon) eiti *sektis gyventi, ūkininkauti, auginti*: Katės iš namų nenešk – gyvuliai neis rankon (Dusetos). Jiems dobilai į ranką eina: kasmet abu daržinės galai pilni (Smilgiai) (LKŽe: ranka);

prie rankos eiti *sektis auginti*: Viskas anam ejo pry rankos (LKŽe: ranka).

Nors frazeologizmo tiesioginė reikšmė nėra lengvai įžiūrima, tačiau, žinant mitinį laimės ir skalsos sampratos kontekstą (Vaitkevičienė 2002), akivaizdu, kad turima galvoje potenciali gėrybių (gyvulių, šieno ir t. t.) aibė, kuri „eina“ prie žmogaus ir jo laimingosios rankos (žmogaus laimė tarsi telkiasi jo rankose, nes rankomis žmogus visa ką kuria, plg. patarlę „Kol galva ant pečių, ščėstis rankose“, LPPe); tokios rankos dirbami darbai sekasi, paliesti augalai veši, vaismedžiai veda vaisius, gyvuliai neserga, žaizdos gyja ir t. t. Kartais ši gėrybių gausa įsivaizduojama turinti savo dievišką operatorių (jis žodyne kažkodėl eliminuotas iš frazeologinio posakio), plg.:

į (an) rankas prinešti *leisti sėkmingai vykti*: Šitam mėnesy bus teliokas, kad Dievas gerai prineš an rankas (Tauragnai) (LKŽe: ranka);

prie rankos prinešti *leisti sėkmingai vykti*: Kad Dievas pri rankos rugius prineštų (LKŽe: ranka).

Kita vertus, taip pat yra pasakymas *išeiti iš rankos* „turėti nuostolių“ (LKŽe: ranka); plg.: „Paršai išėjo iš rankos – nevykę“ (LKŽe: ranka 10); tai rodo gėrybių „judėjimą“ šalin ir labai primena tikėjimus, pasak kurių, laimė (sėkmė, skalsa ir pan.) gali iš namų išeiti, būti išnešta ir t. t. Krypties keitimasis formuoja sėkmės ir nesėkmės laikotarpių kaitą, kurie mitiškai susieti su rankos kokybe, mat ranką galima *pagadinti* ir *pataisyti*, plg.: „Pagadino ranką (Dusetos)“; „Reiks mainyt avižų sėklą, gal ranką pataisys (Smilgiai)“ (LKŽe: ranka).

Po šio ekskurso, grįžtant prie kurklio bylos, dabar jau galima tvirtai pasakyti, kad magiškasis kurklio užmušimas sietinas ne tik su gydomųjų galių įgijimu, bet ir

su ūkinės sėkmės samprata. Kiek šis kurklio aspektas yra panaudojamas, priklauso nuo vietinės tradicijos; kaip matėme, iš visų mūsų turimų tekstų kurklio vegetacinės galios ar ūkinė sėkmė fiksuojama tik dviejuose.

Išvados

Kurklys lietuvių etnoentomologijoje užima ypatingą vietą: nors jo, kaip smulkaus daržų kenkėjo, įtaka ūkiui yra labai menka, tačiau tradicinėje kaimo bendruomenėje jis buvo svarbus dėl etnomedicinių sumetimų ir ūkinės magijos. Pirma, manoma, kad kurklio įkandimas kenkia žmogaus sveikatai ir net gali sukelti mirtį; šis tikėjimas remiasi kurklio nešiojamų bacilų *Clostridium tetani* keliamu stabligės pavojumi. Antra, kurklys gali būti vartojamas kaip vaistas gydant pilvo srities (gumbą; liaudies veterinarijoje – *vansočiu*) bei kitas ligas. Trečia, kurklys turi maginę kompetenciją: jį užmušus atgalia ranka, galima įgyti ypatingą gydomąją galią (*pamačlyvą ranką*); gydanti ranka yra viena svarbių lietuvių kultūros realiųjų, susijusių su platesne *laimingos (lengvos)* rankos (ja dirbami darbai sekasi) koncepcija. Ketvirta, atlikus tam tikrą ritualą, kurklys gali būti panaudotas kaip vegetaciją skatinanti maginė priemonė.

PRIEDAS

Tekstai apie kurklį

1. Kurklys, arba devyniamislis, devynias misles mislija ir tuo metu žmogui įkanda. Tuo metu jo įkastas žmogus turi mirti – niekas negali jo išgelbėti. Kurklys galima užmušti, bet tai pavyksta padaryti tik atbula ranka mušant, nes kitaip jo neužmuši. Pagavę kurklį, žmonės taip jį ir muša. Be to, kurklys tuo žalingas, kad siurbia iš jaunų medelių šaknų sunkas.

U. Merkinė, Alytaus aps. Sp. EIMKR 32, nr. 192.

2. Turklys – devyniamislis. Vabzdys kai vėžys. Jis, sako, kai inkanda devintu kartu, tada žmogus miršta. Jį vadina devyniamisliu, ba jis turi tiek mislių, o devintoji mislis pavojingiausia. Sako, kas jį dešine ranka (ne delnu, o viršu, t. y. kita puse) iš pirmo kirčio užmuša, tai tada to žmogaus dešinioji ranka yra kaip vaistas. Susirgus arkliui vancoku, tada tas žmogus arkliui jau delnu per kryžių tris kartus suduoda, ir pereina. Patį vabzdį, muštą ar šiaip sugautą, išdžiovina ir, apsirgus arkliui vancoku, sutrina ir duoda jo arkliui gert.

P. Rožė Zenkevičienė, 80 m., gyv. Ricielių k., Leipalingio vls., Seinų aps. U. Emilis Šneideris 1930. Sg. LTR 374d(1984-52).

3. Jei kurklys išgyvena septynis metus, tai darosi nuodingas ir jei tuo metu įkanda, tai žmogus nebepagyja.

U. A. Bielinis. Sp. EIMKR, nr. 193.

4. Kas atgaliu ranku užmuša turklį, tai tam nekenkia jo įkandimas.

P. Leipalingio vls., Seinų aps. U. Stasys Šerkšnas 1938. Sg. LTR 610(92).

5. Kartas reikia užmuš[t] atagaliu ranku. Jei kas užmušt trejis devynelis atagaliu ranku kartus, toj ranka pamačna karvėm, susirgusiom tokiu ligu, vadinamu „pelėm“.

P. ir U. Rožė Sabaliauskienė-Tamulevičiūtė, 33 m., gyv. Puvočių k., Marcinkonių vls., Varėnos aps., 1935. Sg. LTR 725(213).

6. Sapnavau, kad gražų [driegžlį?] matiau. Kap sapnan. Devynias mislis mislina. Tai kad gal driegžlys.

– *Driežlys?*

– *Driegžlys.*

– *A kokias jis mislis mislina?*

– *Nugi, misna žmogu bloga padaryc. Tai misna, misna... Tai paskui ar jį užmuša, ar prasvaro. Ir daug mislių. Devynias mislis mislina. Kad jau žmogu inkandus, bet jis nigdi neinkando. Tai driegžliai, va, va nedzideli toki. Ar tu nematei? Nedzideli. Ba žalcys tai dzidelis, o driegžlys ne.*

P. Genutė Kašėtaitė-Leikauskienė, 86 m., gyv. Žiūrų k., Marcinkonių sen., Varėnos r. U. Daiva Vaitkevičienė 2001 (LLTI tts. eksp.). Sg. LTR 7043(146); LTRF k. 762(22).

7. – [L. P.] Ir jis šviesus tokis sakyčiau, bobut, ar ne? Jis nėra visai juodas.

– [J. P.] Nu, tokis rudas.

– [L. P.] Jis rudas.

– *O tai kaip jis tas devynias mislias... kaip jūs sakėt? Pakartokit.*

– [L. P.] Žinokit, aš nežinau, bet aš esu girdėjus, kad atseit devynis, taip sako, kad devynis kartus gal jisai pagalvoja, o dešimtų jau kanda. Bet <...> atseit gali būt jo įkandimas ir mirtinas. Bet jisai devynis kartus galvoja. Tai jis labai retai įkanda, arba neįkanda.

– [J. P.] Sako, devynis kartus galvoja, o dešimtų kanda. Nu, tep ir buvo, kap seniau. Seniau gi ir pasakojo. Nu, kartas. Sako (dar jau jei žmogus susrūpinis sėdzi): „Ale, – sako, – nežinia, ką tu cia mislini, kap kartas.“ Aha, sako: „Kap kartas mislini, ir nežinia, ką jau tu cia...“ Kartas mislina devynias, devynios mislios, o dešimtų inkanda. Ale kur tį jį daslaisi inkųsc, Laimute.

P. Juzia Pigagienė-Rauluškaitė, 77 m., gyv. Žiūrų k., Marcinkonių sen., Varėnos r., ir Laima Paulauskaitė, 39 m., kilusi iš Žiūrų k., gyvenanti Varėnoje. U. Daiva Vaitkevičienė 2001 (LLTI tts. eksp.). Sg. LTR 7043(149); LTRF k. 762(25).

8. Tai seniau žmonės labai visokių prietarų turėjo. Dabar žmonės šito nedaro.

– *O kokių tų prietarų?*

– Nu, prietarų. Va, tai pas mėnulį... tai žirnius riša, kap pilnatis buvo. Pas mus viena moteriškė, būdavo, [kai] ganom, tai jej pamatė tų kartų, – tokis bjaurus būžys, kur, sako, su devyniom mislėmis, – tai ji atgaliu ranku ir muša. Sakau: „Bobut, – sakau, – ale tai kol tu jį muši?“ [Sako:] „Dar šitu ranku po pilnaciui mėnulio kap pasėsiu linus, tai bus juostom.“

Nu, o mano teta pas mus buvo su vyru dzvylika metų. Tada krikšto tėvas išėjo gegužį, pavasarį, ir mėnasiaena buvo. Atajęs an žmonos sako: „Aikše, – sako, – parodysiu stebuklą, – sako: – vaidenas.“ Kazys jos [tos moteriškės] sūnus vardu buvo. Sako: „Tį, an Kazio to daržo, – sako, – vaiduoklis kokis yra. Nė su baltais baltiniais vėduloja, vėduloja.“ Žiūrau, žiūrau – kad toj boba linus sėja! Tį buvo paruoštas laukas, o netoli mūsų rubežius, mes netoli gyvenom. Tai va toki va [dideli linai] užaugo, nė rauc nereikėjo.

P. Stasė Karpavičienė-Stramkauskaitė, 77 m., kilusi iš Druckūnų k., Varėnos apyl., gyv. Merkinėje, Varėnos r. U. Daiva Vaitkevičienė 2001 (LLTI tts. eksp.). Sg. LTR 7043(89); LTRF k. 761(29).

9. Dar tų kartų pabaliuose gal ir dař yra, aš nežinau. Jisai rudas, pailgas, su tokiom kojom. Ana pas mus irgi būdavo. Tai, skaito, jei jis inkųstų, tai žmogus numirtų. Ale, sako, jis turi devynias mislis. Jau nuog senovės tep žmonių.

– *Devynias misles?*

– Aha. Jis mislina – žmogaus inkųst, dar ko nori. Eina jo devynios mislis, ir jis neinkanda. Tep an jo sakė. Bet jis baisiai bjaurus būžys – va tokio va ilgio, beveik va kap [pirštas], ir rudas, pailgas.

– *Skraido?*

– Ne, ne. Jis žeminis, panašiai urvinis gal kokis, tep atrodo. Jis baloj... Aš jo nematiau baloj, pas mus pabalėj buvo. Tai atgaliu ranku ir užmuša. Kaip ji [toji moteriškė] jo nesbijo, aš nesuprantu. Ir tu ranku linus sėjo.

P. Stasė Karpavičienė-Stramkauskaitė, 77 m., kilusi iš Druckūnų k., Varėnos apyl., gyv. Merkinėje, Varėnos r. U. Daiva Vaitkevičienė 2001 (LLTI tts. eksp.). Sg. LTR 7043(91); LTRF k. 761(31).

10. – [D. V.] *Ar yra toks vabalas įdomus, kad, sako, devynias mislis mislina?*

– Turklys turklys. Jau čia tai turklys.

– *O tai ką jis ten daro?*

– Tai, sako, devynias mislis misna, o po tų devynių jau inkanda. Ir jei jau įkanda, tai... tai atseit, kad jau tik auksiniu pinigų išgydo tų jo įkandimų.

– *O kaip išgydo?*

– Nu, pavyzdžiui, inkando, tai pridėsi jau tų pinigėlių (auksinį reikia kad būt, o gal ir žiedą kas dar). Pridėsi, jis net tiesiog inauga, ir jau tik paskui, kap tas viskas praeina, ir atpuola tas pinigėlis. Turklys, sako, devynias mislias mislina, o dešimtų jau [kanda]. Gali būti net iki mirtino įkandimo.

– *O tai kaip jisai įkanda? Jisai kokiais nuodais, ar kaip?*

– Tai tikriausia, kad kokiais nuodais. Tai niekas taip nepadės, jeigu tik auksiniu daiktu.

– *Tai jeigu jau neturi to auksinio?..*

– Jeigu jau neturi, tai žinai, vis tiek... Būdavo kokius tai pinigacius, kaip juos vadindavo, tai nežinau. Tai kaimynė sako: „Jei turklys, tai dėk greičiau tų auksinį pinigėlių į tą vietą.“ Ar jis į koją inkando, ar [kur kitur].

– *O jį galima užmušti?*

– Tai aš dabar nežinau, ar jų yra, o seniau buvo. Išardavo, būdavo, iš žamės, kai bulves sodinom, tai: „Vai!“ – kaip klykia... Išardavo iš žamės.

– *Tai bijodavo?*

– Bijodavo, nu, tai jau žinoma, [kap] nebijosi. Ir mušdavo, ir ne tep kap kokių koju, bet reikėdavo atagaliu ranku jis užmušė. Tai eidavo jau tėvas ar tį mama, būdavo, rėkiam gi vaikai. O gal jis tį ir nekanda, velnias jį žino. Tai, būdavo, atagaliu ranku kliukt kliukt, va šitep.

– *O kodėl [mušdavo]?*

– Nežinau kodėl...

– *Bet jau stengdavosi primušt?*

– Visai užmušt.

– *O kodėl?*

– Naikino, kap i koloradų renkam.

– *O jis kokiem vaistam netiko, gydymui?*

– Negirdėjau. <...> Jis kažkokis geltonas su rudu. „Vai! vai! – rėkiam, – vai! vai! turklys!“ Būna tokie stori, dideli. „Aikit, vaikai, bėkit!“ Lakiam... Bimt bimt atagaliu ranku, užvirto, ir toliau ara. Kam tį juos taip?.. O dabar gal ir nėra, velnias žino <...>.

P. Marytė Volungevičienė-Balevičiūtė, g. 1939 m. Margionyse, gyv. Margionių k., Marcinkonių sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008. Šg. LTRF cd 188-02.

11. – [D. V.] *O žinot, koks tai yra turklys?*

– A, turklys. Tai jis šaknis kapoja. Jis yra, žinokit, ir nuodingas. Jis jei inkanda, nelabai gerai.

– *Tikrai?*

– Nu. Jis toks nei vėžys, nei vėžys. Maždaug va tokio dydžio [*rodo pusę piršto*]. <...>

– *O tai ką apie tą turklį pasakoja?*

– Žinokit, kad jis sunku ir sugaut. Ataja – po žami vaikščioja – iškirto šaknį kokio agurko, ir išdžiūvo. Ir dar jo, kap randi, ir kiaušinių tiek daug pridėta, ir toki kap auksiniai – geltoni, mažutukai. Kiek jis daug veda! Reikia kap tai nuodyti. Neišnuodysi, tai jis labai kenkia. O dar sako, jei inkus, tai negerai.

– *O kas pasidaro inkundus?*

– Nu, ką aš žinau? Gali ir numirt žmogus. Sako, kad blogai, jei turklys inkanda, saugocis raikia. Kap dabar tų vaistų visokių yra, tai ir nieko, ale seniau... Ir dar seniau

sakydavo: reikia turklys atgaliu ranku užmušć, tai kap arkliu muša vančočius, tai tadu pamačna ranka nog vančočio. O tas vančočius, tai kap pilvų sopa arkliu, tai vančočius vadė. Čia senoviška viskas. Sako, reikia turklys užmušt atbulu ranku, tai jau padės nog to vančočio.

– *O kaip daro su ta ranka?*

– Paglosto, sako, pamačna. Ar tį padeda, ar nepadeda, man neteko, aš i nebandiau, ale taip sakydavo seniau. Apžiūro turklį, sako: „Davai užmušk atgaliu ranku, tai bus ranka pamačna nog vančočio.“ Tep kap juokas, o kap tį yra... Seniau visokių patarimų buvo.

– *O jis iškart įkanda?*

Negaliu pasakyt. Jei paklius, kur kasi už jo ar suimsi, tai gal ir inkąs. Taip neteko girdėt, kad inkando, ale...

– *Bet sakydavo, kad gali net ir mirti?*

Nu tai taip, sakydavo – nog turklio gali net ir mirt. Gal tį cik priežastis būna, bet sako, kad negerai turklys. Jeigu jis tokis nukando šaknį, ir išdžiūvo... Jeigu perijo... Kur jo pereita – ar kopūstus, ar kų, – tai šaknelas kapoja. Išaina, gyvybei pavojingas.

P. Veronika Mortūnienė-Badaraitė, g. 1936 m. Lynežeryje, gyv. Lynežerio k., Kaniavos sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008. Sg. LTRF cd 191-7.

12. – [D. V.] *O turkliu negydo?*

– Nu, tai turkliu, sakydavo, bet kas tį muš tų turklį atgaliu ranku. Sako, gi turklį kap užmuši atgaliu ranku... Sako: „Užmušk atgaliu ranku turklį – priežodžiai tokie buvo, – tai bus pamačna ranka nuo vančočio.“ Nu, kas tį muš tų turklį ir eis to vančočio ieškot, cha cha cha... <...>

P. Veronika Mortūnienė-Badaraitė, g. 1936 m. Lynežeryje, gyv. Lynežerio k., Kaniavos sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008. LTRF cd 192-4.

13. – [D. V.] *O gal žinot, koks yra vabalas, kad, sako, devynias mislis mislina? Neteko girdėt? <...> Ar turklys?*

– [V. G.] Ai, tai turklys – yra, yra. Jis nedzidelis tokis. Bet jis kap inkanda, tai ir gali mirc. Žiedu auksiniu išsigydo, auksu.

– *O kaip?*

– Deda žiedu.

– *Ant tos vietos?*

– Aha.

– *Ir laiko tą žiedą?*

– Tai pridėsi, apvyniosi, ir laikys. Tai žinau, kad šitu jau žiedu deda, auksu.

– *Tai jisai piktas, tas vabalas?*

– Jau daugiausia turklių būna, kur aplaista sėdzyba. Kap jau jų cia prieš Adalfuko pardavimų, tai pas mus neįmanoma buvo. Rozų tai Bronius basanoški apsiavęs, tai

už piršto stvėrė. Vajei vajei, kap jų cianais atsirado! Dar Nijolė nuvažiavo Druskininkuose, tai Angelei [sako]: „Gi pas mus turkliai užpuolė.“ – „Tai, – sako, – gal tį netoli sodyba kokia aplaista yr?“ Sako: „Yra, arci mūs.“ Tai vajei vajei, ir kiek buvo! Dañ nebėr, apsičystė, dañ tep nēr.

– *Bet labai pavojingas jo įkandimas?*

– Tai sako, kad pavojinga.

– *O kas darosi?*

– Tai vėl, sako, reikia mušč va šiteip [*rodo*], atagaliu ranku.

– *Dėl ko?*

– Nu, velnias jį žino dėl ko, kad aš jį tai žinau? Girdėjau, kad sako. Aš jų tai ne-
mušiau, aš bijau.

– [D. B.] *O kaip jis atrodo?*

– Tokis kai varmas, tokio dzydzio. Tokis biskį ilgokas.

– [D. V.] *Bet tankiai matydavot?*

– Tankiai. Iškapoja tį kokius augalus, būna, kad kopūstus iškapoja.

– [G. Č.] Ir agurkus iškapoja turkllys, išlenda iš žemių ir iškapoja.

*P. Vladislava Gelusevičienė-Bagdzevičiūtė, g. 1937 m. Kapiniškių k., ir Genovaitė Čes-
nulevičienė-Baraišytė, g. 1932, kilusi iš Utenos aps., abi gyv. Kapiniškių k., Marcinkonių
sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008.
Sg. LTRF cd 188-15.*

14. – [D. V.] *O žinot tokį turklį?*

– [V. S.] Yra turkllys.

– [O. S.] Tų turklių tai jau visur yra.

– [V. S.] Jo bijo įkandimo, bet dėl ko, kaip, tai aš nežinau. Ištinsta koja, bet dėl
ko, kaip, tai niekas man neaiškino.

– [O. S.] Aš tai girdėjau, kad gegužės mėnesį užmušk turklį atagaliu ranku, jau
tadu jis, sako, yra pamačnas. O nuo ko jis pamačnas, kaip jis pamačnas, tai aš nežinau.
Turklių tai pas mus kur kasi, tį yra. Ypač kur senesnė sodyba, tai jieį aina cūgais. <...>

– *Ar jie nuodingi?*

– [V. S.] Sako, nuodingi. Patinimas būna ir pavojingas.

– [O. S.] Nuodingi, jo, jo, ir, sako, kad įkanda, sunku išsigydyt.

– [V. S.] Man neteko, kad jis įkaštų, o aš kad pamatau, tai jį kuo greičiau nudobiu.

– [O. S.] Daugiausia, kur senesni pastatai, ir kur apleistas pastatas, tai tį jau tur-
klių jau...

– *O kodėl jį mušat?*

– [V. S.] Kad neįkaštų! Kad nepakenktų man. Kad ne tu, tai tau įkaš!

– *Bet dažnai matot?*

– Dažnai, dažnai. Vasarą, tai kur mano bulviena pakrašty, tai kai vakari atariu
bulves ir kasu, tai vienas po kito.

– *O jie skraido, ar ne?*

– Ne, jie turbūt landžioja. Skraidant aš negirdėjau. Kad jis žemėj ir gyvena.

– *O necirpia?*

– Ne. Tik žogas – žalias didelis čirpia.

P. Vincas Svirmelis, g. 1942 m. Zervynų k., gyv. Kapiniškių k., Marcinkonių sen., Varėnos r. sav., ir Ona Svirmelienė-Lukšytė, g. 1938 m. Kapiniškių k., gyv. Kapiniškių k., Marcinkonių sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008. Sg. LTRF cd 189-7.

15. – [D. V.] *O yra toks vabalas turkllys?*

– Yra, yra. Tas turkllys – jei kolai sumislisi dešimc kokių mislių, ir jis tave inkųs, ir miršči. Tas britkus turkllys.

– *Jeigu žmogus sumislins?*

– Aha. Reikia sumislint dešimc – kokių ar pavadinimų, ar kų tį, ir jei jis tavi kirs, ir, sako, [mirsi]. Tep žmonės sako, o ar tį teisybė, ar tį neteisybė.

– *Tai reikia mislint ar nereikia?*

– Neraikia mislint. Neraikia. Bet jei tu sumislinsi, jis tadu tavi kirs. Jau jį pamatei, tai jau bėk iš tį. Aš tai einu iš tį, jeigu aš jį pamatau.

– *Tai jis taip įkanda, kad labai...*

– Sako, miršta žmogus. Jis o va tokis va, tas turkllys. O va ilgas.

– *Tai jis kokių nuodų turi?*

– Tai jau aišku, kad turi nuodų, kad jau jis inkanda nelyginanc kap toji gyvatė. Taiği pirma kap žmonės gyveno, taiği in daktarus tai nevažavo nuo gyvatės. Ar nežinojo, ar pinigų neturėjo. Tai jei jau inkanda, tai graiciau bėga kalbėc pas šep-tūnus.

– *O nuo to turklio kaip gydyt?*

– O nuo turklio tai ir nežinau, kų tį daro. Žalcys kap inkanda, tai būna juoda pūslė, tai dedam rūgštu pienu. Ir pereina.

– *Žaltys ar gyvatė?*

– Žalcys, žalcys. Žalcys irgi inkanda. Tai būna tokia juoda juoda pūslė atsistoja, kur jis inkando. Tai dedam rūgštu pienu, ir praaina.

– *O galima tą turklį mušti?*

– Galima, bi tik aš randu.

– *Mušat?*

– Aišku. O kam tu jį palaisi, dar kur kų inkųs.

– *O kaip mušat? Su kuo?*

– Pagaliu.

– *O kada jie daugiausiai, kokį mėnesį [būna]?*

– Nu, kap ravi daugiausiai tuos daržus. Taiği jie gyvena kur labai žmon vieton, kur šlapia. Tai kap ravi, tai juos ir randi tynai.

– *Tai jeigu jis prieis prie žmogaus, ir tu spėsi jau dešimt kartų pagalvot, tai tada jau viskas?*

– Viskas, cha cha cha...

– *Bet tai gali gi nepajust žmogus?*

– Tai jį gi pamatai. Gali ir nepajusc, kap ravi, tai gali ir nepamatyc. Jis gali tau pirštą inkųsc.

– *Tai išlenda į paviršių iš žemės?*

– Išlanda. Jis labai greitai bėga. Ir išlanda. Visokių vabzdžių yra.

P. Ona Mazgelienė-Kavaliauskaitė, 71 m., kilusi iš Margionių k., Marcinkonių sen., gyv. Kapiniškių k., Marcinkonių sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008. Sg. LTRF cd 190-7.

16. – [D. V.] *O gal žinot, koks tai yra devyniamislis? Būžas koks?*

– Kas jisai? Vabalas?

– *Koks tai [vabalas], žemėse jis gyvena... Kad, sako, devynias mislis mislina?*

– A, tai turklys tas liūlys! Va tokis va dzydzio, ir jo tep nerasi, bet kap ara kur jau prie pakraščio, kur drėgna, tai kap aram ar bulves sodzinam, tai, žiūrėk, jau išara jį. Bet mes jo nepalaidziam to liūlio. Ir jau muša tep va atgaliu ranku tų turklį. Kici dar duodavo arkliu, kad neskaudėt pilvo.

– *Suėsti?*

– Suėsti.

– *Jau tą numušta?*

– Aha, aha. Indeda in duonų, aplipdo ir aciduoda arkliu.

– *O tai nuo kokios ligos?*

– Nu tai, kad arkliu neužeiti... Sakydavo anksčiau: jei pilvų sopa, tai vančočius užaina arkliu. Taigi daktaro tai anksčiau nebuvo, tai reikėjo paciem gydyc. Tai turklį duodavo nug šito. O jis, sako, jei jau inkanda, tai niekas jo, jau nug jo vaistų nėra. Cik auksas. Kap aš prismenu, kap mano mama turėjo pinigėlį. Inkando cia vienu bernų. Sako: „Ganiau arklį ir užmigau, ir inkando.“ Ir iščinę baisiai. Ir sako visi, kad bus turklo inkūsta. Sako: „Žiūrėk, jei jo inkūsta, tai iškart suprasi.“ Sako, vedzoy vedzoy po tų vietų, cik davedė, kur jo inkūsta, – prilipo tas pinigėlis! Ir jis dar labiau apcino, apaugo. Paskui kap atslūgo... Ir jis aprišo, ka nepamestų to pinigėlio, paskui jau, kap atslūgo ranka, ir nukrito tas pinigas. Ir nereikia nei vaistų, nei daktaro. Tai šitų tai labai gerai prisimenu.

– *O būdavo daug tų turklių?*

– Būdavo tų turklių. Būdavo. Pas mus tai būdavo. Aš nežinau, ar jų būdavo kur tai [kitur]. Jis, sako, devynias mislis kol sumislina, o jau dešimtų kanda.

– *O tai įdomu, dėl ko taip sakydavo? Ar jis neiškart kanda?*

– Nu ne. Dar ir vadzina devyniasmisliu, aš buvau pamiršus, galvoju: kas cia [toks], cha cha cha...

– *Bet tankiai būdavo?*

– Buvo, buvo tų būžų. O dar nestaikė, mes cianai pakraščiais tep nedarbam žamės. Ar jų dar yra, ar nėra. Jis tokis – pilvas geltonas, lyg ir sparneliai lyg toki atsikišį. Tokis, va tokio va dzydzio [*rodo pusę piršto*]. Bet jis tik žamėn gyvena.

– *Tai dėl ko reikia mušt, jeigu pamatai?*

– Tai kad rankos nesopėt. Užmuši, ir nesopės. Cha, cha, cha... O dar kap agurkai pasodzyti, o kas tį?.. Mes sakom „kartai“. O gal' tas pats turklys, man atrodo, kad gal' tas pats turklys jį tį kanda. Va, šitaip va ataik po nakci, ir jis nukąstas, tas agurkėlis, nu, ir iškritis, ir iškritis. Bet žamė biškį papurcyta. Ne, tai ne turklio, tai tep sako, kad kartas kapoja. Tį gal kokis, gal šitas, po žemi kur vaikščioja... pamiršau. Tokis kap pelė juodas...

– *Kurmis?*

– O, kurmis.

P. Agota Jeremičienė-Krušaitė, g. 1937 m. Margionyse, gyv. Margionių k., Marcinkonių sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė, Dalia Blažulionytė, Jurgita Dambrauskaitė 2008. Sg. LTRF cd 187-02.

17. – [D. V.] *Ar nėra tekę girdėt, kad yra toks vabalas, kad, sako, devynias mislis mislija?*

– Kartas, aha. Mes vadom kartu. Tokis didelis, juodas.

– *O kuom jis ypatingas?*

– Kuo jis ypatingas – tai iškapoja visa. Pas mus labai jų daug yr. Cia va mes daržus turim, tai šįmet Stasiulė... Tai ir bulves jos nugraudavo. Nukerta ir agurkus, ir viską. Tai va šitas, kur devynias mislias.

– *O tai kaip jisai tas mislias?..*

– Sakydavo: jis devynias mislias... Jis greitai nekanda, paki jis devynias mislias sugalvoja. O šitaip sako. Tau gal pasakojo Dalia, jos mamai buvo inkandį. Tai auksinį tį kap pinigų uždėjo, ir prilipo tas pinigas. Pinigų užsidėjo. Inkando. Mes kelis net iškasam – va šitokis va bužas. Stasiulės vaikai gal šešis, sakė, užmušė.

– *O kaip jį užmušt galima?*

– Nu, koku kapliu ar kuo, ar akmeniu. Va, iškasi kasdamas [bulves]. Pas mus yra jų daržuose. Ale juos kitaip gal vado, ne kartais. Būdavo, mama, atsimenu, tai vis anksčių prilaužo ir apkaišo. Sako, gal kartai nelis laukan, ir ankščių – ankščių prikaišo, prikaišo.

– [V. V.] *Tai jie žemėse gyvena?*

– Žamėn, žamėn. Kap kasi, kartais iškasi, o jo viršun nematysi nigdi. Jis po žami. Ale kap kasi, tai iškasi, būna.

P. Marytė Bingelienė-Puvočiauskaitė, g. 1931 m. Puvočių k., gyv. Puvočių k. U. Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius 2007 Marcinkonyse. Sg. LTRF cd 193-8.

18. Kartas yra tokis vabalas, kuris turi uo[degoj]... užpakalinėj daly ūselius tokius, kuriais kanda, įgelia nuodingai, o tep, tai jis tokis persmaugtas kap skruzdėlė, ale ciktai didelis. Tai jei radai daržį kartų, tai jisai – kol devynias mislis sumislina – nekanda. Bet spēk ir pats sumislyc, ko tau reikia. Ir jei spēsi atgaliu... kol jis dar nesumislino, jei spēsi pirmiau sumislyc ir užmuši jį atgaliu ranku – kirsi tep, kad jis neskelt – tai tau išsipildys. O jei jisai spēs, nu, tai jau laikykis.

– *O tai ką gali sugalvoti?*

– Tai tu sugalvosi – žinoma, gerą galvoji, kad būt derlius... Žemį kasi – taigi derlius, ar sodini, ar ravėji ką, bendrai geras mintis sumislini, tai kartas padeda. O dar tep nebuvo, kad nenusisekt kam nors. Vis tiek žmogus gudresnis už tų vabaliukų.

P. Zita Matonienė-Babravičiūtė, 69 m., gyv. Varėnos sen., Varėnos r. sav. U. Daiva Vaitkevičienė 2008. Šg. LTRF cd 193-9.

19. Ūkininkai ieško ir gaudo turklelius (kurklelius, kurie kurkia) ir paskui jais (tik gyvais) brauko arkliai per odą. Tiki žmonės, kad nuo to arkliai būna riebesni. Dar sakoma, kad reikia surasti turklelį tokios spalvos, kokios yra arkliai. Tada tikriau tas būdas veikia. Tvirtinama, kad turklelių esą visokių spalvų ir galima pagal arklio „mostį“ daderinti. Šis būdas, mano manymu, yra visai nenaudingas.

P. Mečislovas Markevičius, 31 m., gyv. Aluntoje, Molėtų r. sav., kilęs iš Narvydžių k., Daugailių sen., Utenos r. sav. U. Aleksandras Urbonas 1938. Šg. LTR 1657(3). U. pst.: Mečislovas Markevičius – Alantos veterinarijos technikas. Jis renka iš žmonių gydymo būdus ir surašęs rinkinius siunčia Veterinarijos departamentui Kaune.

ŠALTINIAI

- EIMKF – Jurgis Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje, kn.: *Mūsų tautosaka*, [t. 5], Kaunas, 1932.
- EIMKR – Jurgis Elisonas. Mūsų krašto ropliai (*reptilia*) lietuvių folkloro šviesoje, kn.: *Mūsų tautosaka*, t. 3, Kaunas, 1931, p. 81–180.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: Elektroninis variantas, [t. I–XX, 1941–2002], prieiga per internetą: <www.lkz.lt>, cituojant nurodomas antraštinis žodis.
- LPPe – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*: Elektroninis sąvadas, prieiga per internetą: <<http://www.aruodai.lt/patarles/>>
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
- LTRF cd – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonotekos kompaktinių plokštelių fondas
- LTRF k. – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonotekos kasetių fondas
- LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, sēj. 1–4, sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits, Rīgā, 1940–1941.
- LUŠ – *Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai*: Elektroninis sąvadas, parengė Daiva Vaitkevičienė, CD-ROM, Vilnius, 2005.
- VŠŽ – Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius, 1998.
- WM – *Wikimedia*, prieiga per internetą: <<http://commons.wikimedia.org>>

LITERATŪRA

- Balkutė Rita 2003. Gyvatė lietuvių tautosakoje, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 150–214.
- Costa Neto Eraldo M. 2002. *Manual de etnoentomología*, Zaragoza.
- Costa Neto Eraldo M. 2006. „Cricket Singing Means Rain“: Semiotic Meaning of Insects in the District of Pedra Branca, Bahia State, Northeastern Brazil, *Anais da Academia Brasileira de Ciências*, No. 78 (1), p. 59–68.
- Lydekker Richard 1879. *The Royal Natural History*, vol. 6, London.

Mole cricket 2005. *Mole cricket*, [interaktyvus], Iowa State University, Department of Entomology, Insect Diagnostic laboratory, prieiga per internetą: <<http://www.ent.iastate.edu/clinic/node/10>>, [žiūrėta 2008-03-28].

Milenbachs Kārlis 1929–1932. *K. Muelenbacha Latviešu valodas vārdnīca = Lettisch-deutsches Woerterbuch*, 4. sēj., red., papild., nobeidzis J. Endzelīns, Rīga.

Pieroni Andrea [ir kt.] 2002. Ethnopharmacy of the Ethnic Albanians (Arbëreshë) of Northern Basilicata, Italy, *Fitoterapia*, No. 73, p. 217–241.

Stabligė 2005. Stabligė, tai mirtis nuo žemėto peilio, *Vtv.lt: Naujienos On Line*, 2005 rugs. 14 d., prieiga per internetą: <<http://www.vtv.lt/content/view/7723/71/>>, [žiūrėta 2008-04-12].

Tirmanis Ilmārs 2004. Circeņkurmis, *Vides Vēstis*, 7/8 (71), prieiga per internetą: <<http://www.vi-desvestis.lv/content.asp?ID=71&what=43>>, [žiūrėta 2008-04-14].

Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos*: Lietuvių ir latvių mitologijos studija, Vilnius.

Vaitkevičienė Daiva 2002. Namų Laimė, *Liaudies kultūra*, Nr. 4 (85), p. 9–21.

Vikipedija 2008. Kurklys – Paprastasis kurklys, *Vikipedija: Laisvoji enciklopedija*, prieiga per internetą: <<http://lt.wikipedia.org/wiki/Kurkliniai>>, [žiūrėta 2008-04-02].

Vikipedija 2008. Kurkliniai – Kurkliniai, *Vikipedija: Laisvoji enciklopedija*, prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Paprastasis_kurklys>, [žiūrėta 2008-04-02].

Quave Cassandra Leah, Pieroni Andrea 2005. Ritual Healing in Arbereshe Albanian and Italian Communities of Lucania, Southern Italy, *Journal of Folklore Research*, vol. 42, No. 1, p. 57–97.

Wyman Leland C., Bailey Flora L. 1964. Navaho Indian Ethnoentomology, *University of New Mexico Publications in Anthropology*, No 12, Albuquerque.

Гура Александр Викторович 2004. Медведка, кн.: *Славянские древности*: Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого, т. 3, Москва, p. 211.

Гура Александр 1997. *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва.

THE ONE THINKING NINE THOUGHTS, or THE STORY OF THE MOLE-CRICKET

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Summary

Studies in Lithuanian ethno-zoology are hardly sufficiently developed yet, most attention so far having been paid to certain animals of religious significance and also to domestic animals and bees, while the world of insects has been all but marginalized. The article focuses on one subject in Lithuanian ethno-entomology, namely, on the mole-cricket, which is called *kurklys*, *turklys*, *parplys* in Lithuanian (*Gryllotalpa gryllotalpa*). The Lithuanian names for this insect are related to the sound that it produces, which is regarded as predictive of rain; nevertheless, the significance of this insect is grounded rather in the context of magic and ethno-medicine than in that of meteorology.

The mole-cricket is believed to be capable of biting humans, and its bite is regarded as lethal; the folk mentality even identifies this creature with scorpion, which, although not found in Lithuania, was known from religious literature. In terms of virulence, the mole-cricket is even compared to the snake.

It is told that mole-cricket thinks nine times before biting, and only after that it does bite; such slowness usually renders it innocuous. Stories about the mole-cricket's thinking vary: sometimes it is asserted that the insect bites only after the man thinks nine times; or that only the mole-cricket of 7 years old is dangerous, etc. The mole-cricket's thinking is reminiscent of the magic behavior, because: firstly, the magic repetition of three, nine or three times nine times is a typical means in charms; and secondly, the intensifying process determines the growth of destructive power. As in reality the mole-crickets are innocuous and have no poison, the question is raised: why are such deadly qualities ascribed to this insect? It could be guessed, that this creature which mostly dwells in gardens may spread infectious bacilli of tetanus *Clostridium tetani*, which exist in the soil fertilized with manure (prior to the era of vaccination tetanus was almost always a lethal disease).

The bite of the mole-cricket is believed to be possible to heal only by means of putting a golden ring or a coin onto the injured spot; this may be interpreted as reflecting the mythic opposition: *earth* (the chthonic insect) vs. *fire* (gold as „frozen fire“).

Despite the deadly danger that mole-cricket is supposed to cause, this insect itself is exceptionally important in ethno-medicine. The mole-cricket is used as medicine: the mashed insect or its decoction is believed to cure certain illnesses (like snake bite or stomach bugs, especial when suffered by the horses). But particularly important is the alleged ability of the mole-cricket to endow humans with certain powers of healing: one has to kill the insect before it has had time enough to think its nine thoughts. The killing is a magic procedure: one has to strike with the upper side of the hand and the insect has to be killed in one strike. Thus the human hand acquires healing qualities: whenever it strokes a horse, the animal can be relieved of the stomach bugs; likewise, cows are thus cured of the glandular deceases, etc. Similar powers are believed to be acquired by killing a mole. As both the mole-cricket and the mole have very well-developed fore limbs used to dig tunnels, it is quite possible that the noted similarity between their limbs and the human hand determined the alleged possibility of acquiring the healing powers by means of the magic killing of the mole or the mole-cricket. According to the linguistic data, healing in general was considered in Lithuania as involving an unusual hand (the charmer may be characterized as having nine hands). Also, an idiom the *lucky hand* is popular, implying that such a person enjoys luck and success, wealth and prosperity. Such meaning may partly be attributed to the mole-cricket as well: it is believed that if one kills the mole-cricket with the upper side of the hand and afterwards sows flax, it will grow up very high.

Gauta 2008-09-17